

УДК 631.115.9

Д.В. Зоценко, здобувач

Чернігівський державний технологічний університет

Сімейний підряд та його застосування в фермерських господарствах

Стаття присвячена вивченню історичних передумов виникнення сімейного підряду та дослідженню ефективності його використання на державних підприємствах колишнього Радянського Союзу. Визначені спільні риси та відмінності між сімейним підрядом та фермерським господарством. Надані рекомендації щодо застосування сімейного підряду в сучасних фермерських господарствах, в тому числі тих, що займаються виробництвом органічної продукції.

сімейний підряд, фермерське господарство, ефективність організації виробництва, органічне виробництво

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Фермерські господарства є традиційною для України формою господарювання на селі. Ефективність їх діяльності значною мірою залежить від правильної організації виробництва, раціонального використання матеріальних, фінансових та трудових ресурсів. Тому важливе значення має пошук резервів підвищення ефективності насамперед виробничої діяльності фермерських господарств – як традиційних, так і тих, що займаються органічним виробництвом, яке останнім часом набуває дедалі більшого поширення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дослідження розвитку фермерських господарств та ефективності їх функціонування висвітлені у працях вітчизняних науковців: Горьового В.П., Бабича М.М., Вольської В.В., Засторожнікова А.Г., Любар Р.П. та інших. Проблеми поширення органічного виробництва досліджувались Власовим В.І., Дуб А.Р., Миловановим Є.В., Прокопенко О.М. та іншими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, в науковій та фаховій літературі недостатньо уваги приділяється проблемам раціональної організації виробництва та підвищення ефективності діяльності фермерських господарств з урахуванням набутого упродовж десятиліть досвіду аграрного господарювання, зокрема і за радянських часів.

Метою даного дослідження є висвітлення зв'язку між сімейним підрядом як формою організації агровиробництва і фермерськими господарствами та можливостей його застосування в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Терміни «ферма», «фермер» почали вживатись на теренах колишнього Радянського Союзу ще задовго до його розпаду та виникнення сучасних фермерських господарств на основі приватної власності. Так, спочатку поняття «ферма» застосовувалось для позначення первинної ланки колективу колгоспу чи радгоспу. Фермами називались територіально відокремлені тваринницькі комплекси (якщо в одному колгоспі їх було декілька).

Пізніше, одночасно з трансформацією відносин у колгоспах та радгоспах, фермерами стали називати орендарів колгоспних земель, в тому числі на умовах сімейного підряду, що набув значного поширення в 70-х – 80-х роках минулого століття.

Сімейний підряд – це одна з форм організації праці на сільськогосподарських підприємствах, при якій частина операцій або весь цикл сільськогосподарських робіт передавались для виконання окремим особам або колективам (найчастіше – сімейним). Звідси і походить назва сімейного підряду. Розповсюдженню сімейного підряду сприяло те, що при ньому була вища продуктивність праці порівняно з існуючою на той час системою, збільшення обсягів виробництва і зниження її собівартості. За допомогою сімейного підряду сільськогосподарські підприємства намагались:

а) здійснити часткову децентралізацію управління економікою;

б) більш раціонально використати наявні ресурси;

в) пов'язати систему оплати праці з її результатами – виробництвом продукції, що призводить до підвищення зацікавленості і відповідальності за результати роботи, зростання ефективності використання засобів виробництва і робочого часу робітниками колгоспів.

Найбільш поширеними формами сімейного підряду були: погектарництво, сімейний підряд в малих поселеннях, сімейний підряд на базі особистого підсобного господарства та колективи інтенсивної праці [2].

Порівняння цих форм сімейного підряду за окремими характеристиками наведене в таблиці 1.

Таблиця 1 – Порівняння форм сімейного підряду

Порівняльна ознака	Форми сімейного підряду			
	Погектарництво	Сімейний підряд в малих поселеннях	Сімейний підряд на базі особистих підсобних господарств	Колективи інтенсивної праці
1	2	3	4	5
Земельна площа, використовується у виробництві	Землі сільськогосподарського підприємства	Землі, не задіяні у виробництві, залишені власниками у зв'язку з виїздом з населеного пункту, а також присадибні ділянки працівників на підряді	Присадибні ділянки працівників на підряді	Землі сільськогосподарського підприємства
Оплата праці підрядників	Відсоток від вирощеної продукції в натуральній формі	Частина продукції – в натуральній формі, решта реалізовувалась за встановленою ціною		
Участь сільськогосподарського підприємства в роботі колективу	Всі механізовані та агрозоотехнічні операції	Забезпечення насінням, молодняком тварин, кормами, добривами, засобами захисту від шкідників		Забезпечення насінням, молодняком тварин та ін., включаючи техніку

1	2	3	4	5
Функції підрядників	Ручні операції по догляду за культурами	Окремі операції або увесь цикл сільськогосподарських робіт, залежно від умов підряду	Догляд за культурами, утримання тварин, збір урожаю та здача тваринницької продукції	Увесь комплекс сільськогосподарських робіт
Галузь сільського господарства	Рослинництво	Рослинництво, тваринництво	Рослинництво, тваринництво	Рослинництво, тваринництво
Найбільш поширена продукція	Технічні культури, овочі	Овочі, свині, птиця, ВРХ	Овочі, свині, птиця, ВРХ	Зернові культури, ВРХ, свині, птиця

Першою серед форм сімейного підряду було погектарництво, коли за окремими працівниками колгоспу або їх сім'ями закріплялись конкретні площі сільськогосподарських культур, найчастіше технічних, розміром 0,5-1 га. Посів і всі механізовані та агротехнічні операції виконувало підприємство (колгосп, радгосп), а догляд, захист від бур'янів та, в деяких випадках, збір урожаю, покладались на підрядників. Особливістю цієї форми є те, що вона застосовується лише в рослинництві, при цьому для виробництва використовуються тільки земельні угіддя господарства.

Наступними формами сімейного підряду стали сімейний підряд в малих поселеннях та на базі особистого підсобного господарства.

У віддалених від колгоспів хуторах та селах брали підряд на вирощування рослинницької продукції або виробництво тваринницької продукції (створення тваринницьких ферм). Це дозволяло додатково задіяти у виробництві покинуті землі та робочу силу працездатного населення цих населених пунктів.

На базі особистих селянських господарств вирощували велику рогату худобу, свиней, птицю з подальшою реалізацією сільськогосподарському підприємству живою вагою за визначеними наперед цінами, а також здавали додаткову сільськогосподарську продукцію у вигляді молока, яєць і т.п. З рослинницької продукції на умовах сімейного підряду найчастіше на присадибних ділянках вирощували овочі.

Насіння, корми, молодняк тварин забезпечувалися підприємством, а догляд за тваринами і рослинами, збирання урожаю проводилися сім'ями на підряді.

Найбільш прогресивною формою сімейного підряду стали так звані колективи інтенсивної праці або колективний підряд. Головною відмінністю цієї форми від інших було те, що підрядникам надавалися у користування і засоби виробництва, в тому числі сільськогосподарська техніка. Весь цикл необхідних сільськогосподарських операцій здійснювався підрядниками.

Як видно з таблиці 1, притаманною рисою сімейного підряду, незалежно від його різновиду, була часткова оплата в натуральній формі.

Працівники сімейного підряду були самостійними у вирішенні кола господарських питань, пов'язаних з відгодівлею тварин, вирощуванням рослинницької продукції. З колгоспом встановлювалась домовленість на здачу продукції та

забезпечення необхідними ресурсами, а процес виробництва повністю був у компетенції підрядників. Це стимулювало ініціативу працівників, пошук резервів для зменшення собівартості продукції та підвищення продуктивності праці, підвищувало активність, самостійність, зацікавленість у результатах своєї праці. В деякій мірі це сприяло тому, що люди залишалися в сільській місцевості. Таким чином призупинявся процес зникнення дрібних населених пунктів.

Порівнюючи ознаки сімейного підряду з визначенням фермерського господарства, наведеним в нормативній базі, можна побачити деякі спільні риси. Так, згідно з Законом України «Про фермерське господарство» фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону. Членами фермерського господарства можуть бути подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства, визнають і дотримуються положень Статуту фермерського господарства. [1].

Виділимо основні ознаки фермерського господарства в таблицю 2 та порівняємо їх із сімейним підрядом.

Таблиця 2 – Основні характеристики сімейного підряду та фермерського господарства

Характерні ознаки	Сімейний підряд	Фермерське господарство
Юридична особа	–	+
Трудова участь членів колективу	+	+
Виробництво товарної продукції	+	+
Власна або надана земельна площа	+	+
Мета – отримання прибутку	+	+
Самостійність у виборі предмета виробництва	±	+
Самостійність у виборі способів виробництва	+	+

Як видно з таблиці 2, сутність фермерських господарств мало чим відрізняється від характерних рис сімейного підряду.

Тому, враховуючи все вищесказане, можна стверджувати, що сімейний підряд був прообразом сучасного фермерства, яке стало його логічним продовженням.

На наш погляд, деякі форми сімейного підряду у сучасному вигляді можна застосовувати і сьогодні в фермерських господарствах.

Закон України «Про фермерське господарство» передбачає можливість використання, крім праці членів фермерського господарства, трудової участі найманих працівників [1].

Розглянемо можливість застосування форм сімейного підряду в фермерських господарствах.

Погектарництво можна застосовувати практично у всіх фермерських господарствах, що займаються рослинництвом, зокрема вирощуванням технічних, баштанних культур, овочів та ягід, оскільки догляд за ними потребує значного обсягу ручної праці. При погектарництві культури вирощуються на власній або орендованій земельній площі фермерського господарства.

Договором належить передбачити обов'язки підрядників та їх винагороду. При погектарництві обов'язки працівників обмежуються боротьбою з бур'янами (періодичне прополовання культур) та, в деяких випадках, збиранням урожаю, наприклад, при вирощуванні ягід. Всі інші операції, зокрема посів, внесення добрив, боротьбу зі шкідниками доцільно здійснювати централізовано силами фермерського господарства.

Оплата праці може бути встановлена в натуральній та грошовій формі: у відсотковому виразі від зібраної продукції та у фіксованій грошовій оцінці за одиницю продукції (центнер або тонну). Така винагорода пов'язана з результатами праці робітників, тому стимулюватиме до добросовісного і старанного обробітку з метою збільшення обсягів продукції.

Завдяки цій формі підряду фермерське господарство, крім вигоди від збільшення урожайності культур, зможе покрити дефіцит робочої сили в весняно-літній період.

Більш широкі можливості має **сімейний підряд на базі підсобного господарства** окремих родин. Оскільки тут використовується не лише робоча сила, а й особиста земля селян, їх господарські приміщення та додаткові корми.

У зв'язку з цим, таку форму сімейного підряду можна застосовувати не тільки в рослинництві, а і в тваринництві.

Зокрема, в галузі рослинництва можливе вирощування картоплі, овочів та ягідних культур на присадибних ділянках. При цьому насіння, розсада, добрива, засоби захисту від шкідників надаються фермерським господарством, а посадка, догляд та збір урожаю проводяться підрядниками.

Оплату при такій формі підряду можна передбачити в грошовій оцінці за визначену кількість продукції, яку має виробити підрядник. В свою чергу, кількість продукції визначається, виходячи з середньої урожайності сорту та кількості наданого посадкового матеріалу. За перевищення фактичного обсягу зданої продукції над розрахунковим доцільно встановити додаткову оплату. Також в якості винагороди можна передбачити певну кількість продукції в натуральному виразі та відходи виробництва (наприклад, дрібна картопля), які будуть використовуватись у домогосподарстві.

При такій формі підряду слід враховувати особливості збору урожаю різних культур. Так, наприклад, збір урожаю картоплі, моркви, буряку, цибулі і т.п. проводиться одноразово на відміну від огірків, помідорів, ягід, які збираються в міру їх дозрівання. В цьому випадку потребує уваги проблема раціональної організації щоденного приймання продукції від домогосподарств.

Сімейний підряд на базі особистих підсобних господарств можливо застосовувати також і в тваринництві, видаючи на вирощування сім'ям молодняк худоби (телят, поросят, овець, кіз, кролів) та птиці. При цьому підрядники також забезпечуються обґрунтованою необхідною кількістю кормів. Оплату можливо проводити у визначеній оцінці за приріст живої маси тварин та в натуральній формі у вигляді частини вирощених тварин.

Якщо на підряд надаються телята, то після їх вирощування можна передбачити їх здачу на фермерське господарство і оплату за приріст живої маси. Щодо теличок, то можна продовжити їх вирощування до корів з подальшою здачею молока фермерському господарству.

Ще однією можливістю використання сімейного підряду є випас ВРХ, овець та кіз в теплий період року та здача молока. Оплата здійснюється відповідно за приріст живої маси та об'єм зданої продукції.

Також на основі сімейного підряду можна передавати коней на утримання. Підрядник зобов'язується доглядати за конем та здійснювати щоденний збір продукції

рослинництва від інших селян на підряді. В якості винагороди він отримає фіксовану суму в грошовому виразі та можливість використовувати коня в особистому підсобному господарстві (додаткове благо).

Як показує практика застосування сімейного підряду у сільськогосподарських підприємствах Радянського Союзу, приріст живої маси тварин та надої молока у господарствах населення є вищими, ніж в цілому по підприємству [2]. Цьому сприяють належний догляд за тваринами, а також використання власних додаткових кормів.

У сусідніх з фермерським господарством невеликих селах та хуторах, де ще залишилась деяка кількість працездатного населення, воно може брати в оренду землю, що не використовується, та організувати сімейний або колективний підряд. Наприклад у вигляді організації літнього випасання худоби та виробництва молока або вирощування рослинницької продукції. На умовах такого підряду можуть працювати окремі сім'ї або все працездатне населення даного населеного пункту. Оплата при **сімейному підряді в малих поселеннях** проводиться аналогічно попередній формі підряду.

Щодо останньої форми сімейного підряду – **колективів інтенсивної праці**, особливістю яких є передача техніки підрядникам, слід сказати, що її застосування в фермерських господарствах є досить обмеженим. Передавати техніку можуть собі дозволити тільки крупні фермерські господарства. При цьому така передача є доцільною, якщо вирощування продукції проводиться на земельних угіддях підрядників і отримувати таким чином продукцію є вигіднішим, ніж орендувати ці ж землі.

Отже, перевагами застосування сімейного підряду для фермерських господарств будуть: залучення додаткових земельних площ, збільшення обсягів виробництва, економія трудових та матеріальних ресурсів.

При цьому спостерігатиметься і соціальний ефект: зростання зайнятості на селі, підвищення рівня життя населення, зупинка зникнення сільських населених пунктів.

Перспективним напрямком застосування сімейного підряду є можливість його використання у фермерських господарствах, що займаються виробництвом органічної продукції. Цьому сприяє те, що на присадибних ділянках населення господарство ведеться методами, наближеними до органічних. Особливо це стосується галузі рослинництва.

На сьогоднішній день (III квартал 2009 р.) Україна посідає 20 місце у світі за площею під органічними господарствами, яка становить 270 тис. га [3]. За підрахунками експертів, щорічний приріст органічної продукції на світовому ринку становить 25% [4].

Органічне виробництво дасть можливість розвитку та виходу на вітчизняний та світовий ринок органічної продукції як великим фермерським господарствам, так і дрібним фермам, які завдяки своїй мобільності зможуть швидше перейти на органічні технології, зокрема у вирощуванні овочів, ягід, бджільництві, рибництві.

Найбільш прийнятною формою сімейного підряду для застосування в органічному виробництві є погектарництво, оскільки, при ньому використовується вже сертифікована земля фермерського господарства.

Застосування сімейного підряду у вигляді діяльності на власних присадибних ділянках можливе головним чином в галузі рослинництва при наявності належної інфраструктури з їх сертифікації та навчання населення. В тваринництві ж застосування цієї форми сімейного підряду обмежене, оскільки за органічними стандартами тварини мають утримуватися безприв'язним методом на основі вільного вигулу в умовах, наближених до природних.

Впровадження «органічного сімейного підряду» потребує налагодження системи сертифікації та консультативно-кваліфікаційного обслуговування населення та фермерських господарств.

На законодавчому рівні в Україні система сертифікації виробників органічної продукції поки що не достатньо налагоджена. Важливим кроком у цьому напрямку стало прийняття проекту Закону України «Про органічне виробництво» у 2008 році. Також проводиться діяльність по створенню вітчизняних центрів сертифікації, але без належної нормативної бази цей процес поки що не набув потрібного розвитку.

Висновки. Застосування додаткової землі та праці населення в органічних фермерських господарствах, разом з уже переліченими перевагами, дасть можливість оздоровлення екологічної системи природного середовища, зниження шкідливого впливу хімічних речовин (добрив, засобів захисту від шкідників) як на здоров'я виробників, так і споживачів органічної продукції.

Таким чином, сімейний підряд, з одного боку, є прообразом сучасного фермерства, а з іншого – виступає механізмом для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва фермерськими господарствами.

Список літератури

1. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.03 р. № 973-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=973-15>
2. Пискунов В.Т. Азбука семейного подряда / Василий Трофимович Пискунов. – М.: Политиздат, 1989. – 255 с.
3. Підбиття підсумків Першого Всеукраїнського ярмарку органічних продуктів. Нагородження переможців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://photo.unian.net/ukr/detail/237568.html>
4. Дуб А.Р. Інституційні передумови розвитку органічного агровиробництва в Україні: досвід зарубіжних країн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/19_2/26_Dub_19_2.pdf

Д. Зоценко

Семейный подряд и его применение в фермерских хозяйствах

Статья посвящена изучению исторических предпосылок возникновения семейного подряда и исследованию эффективности его использования в государственных сельскохозяйственных предприятия бывшего Советского Союза. Определены общие черты и отличия между семейным подрядом и фермерским хозяйством. Предоставлены предложения по применению различных форм семейного подряда в современных фермерских хозяйствах, в том числе тех, которые занимаются производством органической продукции.

D. Zotsenko

Family contract and its application in farms

The article is dedicated to consideration of historical ground of arising of family contract and to investigation of efficiency from its using in the state agricultural enterprises of former Soviet Union. Resemblance and differences between family contract and farm were defined. Suggestions from application of different kind of family contract in modern farms, including those which are engaged in the production of organic goods were given in this work.

Одержано 07.12.09